

Szymon Bakalarczyk

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Polska

e-mail: s.bakalarczyk@outlook.com • <https://orcid.org/0009-0006-1043-7478>

Zanim powstał Dom Pomocy Społecznej – historia zespołu zabudowy przy ulicach Słonecznej i Donimirskich w Ryjewie

Before It Became a Social Care Home: A History of the Building Complex at Słoneczna and Donimirskich Streets in Ryjewo

Bevor das Sozialhilfeheim entstand – die Geschichte des Gebäudekomplexes an der Słoneczna- und der Donimirskich-Straße in Rehhof / Ryjewo

Słowa kluczowe: sanatorium, Lungenheilstätte, Rehhof, Ryjewo, Reichsarbeitsdienst

Keywords: sanatorium, Lungenheilstätte, Rehhof, Ryjewo, Reichsarbeitsdienst

Schlüsselworte: Sanatorium, Lungenheilstätte, Rehhof, Ryjewo, Reichsarbeitsdienst

STRESZCZENIE

Artykuł przedstawia historię zespołu zabudowy leczniczej przy ul. Donimirskich i Słonecznej w Ryjewie koło Kwidzyna, mieszczącego obecnie Dom Pomocy Społecznej „Słoneczne Wzgórze”. Omówiono w nim okoliczności rozpoczęcia w 1914 r. budowy w tym miejscu pierwszego w Prowincji Prusy Zachodnie szpitala gruźliczego dla dorosłych. Oprócz przedstawienia koncepcji funkcjonalnej założenia podjęto próbę identyfikacji zrealizowanych obiektów według pierwotnej koncepcji i wydzielenia późniejszych budynków powstałych w okresie międzywojennym, w ramach adaptacji na obóz Służby Pracy Rzeszy. W tekście zwięźle opisano też powojenne zmiany w zabudowie, związane z modernizacją Państwowego Domu Pomocy Społecznej, utworzonego w miejscu utworzonego po II wojnie światowej prewentorium dla dzieci, a następnie Państwowego Domu dla Dorosłych Przewlekłe Chorych.

ABSTRACT

The present paper traces the history of the healthcare facility complex on Donimirskich and Słoneczna Streets in Ryjewo near Kwidzyn, which currently houses the “Słoneczne Wzgórze” Social Care Home. The study explores the background to the 1914 founding of West Prussia’s first tuberculosis hospital adult on this site, outlining the original functional concept, identifying

structures built under this plan, and distinguishing subsequent interwar additions as part of its adaptation into a Reich Labour Service camp. Finally, the article outlines the alterations made after the war as the State Social Care Home was upgraded, replacing a post-war children's preventorium, and subsequently serving as a State Home for Chronically Ill Adults.

ZUSAMMENFASSUNG

Der Artikel stellt die Geschichte des Krankenhauskomplexes an der Donimirskich- und der Słoneczna-Straße in Rehhof / Ryjewo bei Marienwerder / Kwidzyn vor, in dem sich heute das Sozialhilfeheim „Słoneczne Wzgórze“ befindet. Darin werden die Umstände des Baubeginns des ersten Tuberkulose-Krankenhauses für Erwachsene in der Provinz Westpreußen an diesem Standort im Jahr 1914 erörtert. Neben der Darstellung des funktionalen Konzepts der Anlage wurde versucht, die gemäß dem ursprünglichen Konzept realisierten Gebäude zu identifizieren und die späteren Gebäude abzugrenzen, die in der Zwischenkriegszeit im Rahmen der Umgestaltung zum Lager des Reichsarbeitsdienstes entstanden sind. Im Text werden zudem kurz die nachkriegszeitlichen Veränderungen in der Bebauung beschrieben, die mit der Modernisierung des Staatlichen Sozialhilfeheims zusammenhängen, das an der Stelle des nach dem Zweiten Weltkrieg errichteten Präventoriiums für Kinder und des darauf folgenden Staatlichen Heims für chronisch kranke Erwachsene entstanden ist.

Ryjewo (niem. Rehhof) jest niedużą wsią w woj. pomorskim, powiecie kwidzyńskim, położoną w Dolinie Kwidzyńskiej, przy jej wschodniej granicy z Pojezierzem Iławskim na wysokości Gniewu, około 6 km od brzegu Wisły. Zajmuje ona nizinny obszar ukształtowany przez meandrujące koryto Wisły, o dnie doliny obniżającym się do 7–15 m n.p.m. ograniczony zboczami o wysokości 50–60 m¹. W najwyższym oraz najbardziej wysuniętym na wschód punkcie miejscowości, w sąsiedztwie niewielkiego strumienia, z dala od pozostałej zabudowy wsi znajduje się otoczony lasem zespół zabudowy Domu Pomocy Społecznej (DPS) „Słoneczne Wzgórze” przy ul. Słonecznej i Donimirskich.

Niniejszy artykuł podejmuje próbę weryfikacji dotychczasowej wiedzy o historii zespołu, ustalenia faktycznej genezy jego powstania, chronologii i zakresu realizacji pierwotnego założenia oraz stopnia jego zachowania. W bardziej ogólnym ujęciu przedstawia także kwestię jego późniejszych zmian funkcji i datowania młodszych obiektów.

Zagadnienia te nie były dotychczas przedmiotem badań, a pojedyncze informacje bądź przypuszczenia pojawiały się w opracowaniach urzędowych i popularnonaukowych publikacjach dotyczących miejscowości i szerszej okolicy. Pierwszym autorem wzmiankującym planowany w Ryjewie zakład leczenia chorób płucnych był historyk, dyrektor muzeum w Toruniu, oraz redaktor czasopisma naukowego „Mitteilungen des Copernicus-Vereins” – Arthur Semrau². Więcej informacji zawierało dopiero „Studium historyczno-konserwatorskie gminy Ryjewo” Dariusza Bartona

¹ Na zakończenie 2009 r. miejscowość liczyła 2858 mieszkańców. *Gmina Ryjewo. Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego. załącznik nr 1, nr 2, nr 3 do uchwały nr XLIII/295/10 Rady Gminy Ryjewo z dnia 27 kwietnia 2010 r. w sprawie uchwalenia studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Ryjewo*, 04.2010, s. 2, 12.

² A. Semrau, *Die Orte und Fluren im ehemaligen Gebiet Stuhm und Waldamt Bönhof (Komturei Marienburg)*, Elbląg 1928, s. 130.

Ryc. 1. Położenie zespołu względem centrum Ryjewa. Źródło: <https://polska.geoportal2.pl/map/www/mapa.php?mapa=polska> (dostęp: 25 X 2025 r.)

z 1994 r.³ w którym podano, że zespół pierwotnie zaprojektowano po I wojnie światowej jako ośrodek leczenia weteranów, wtórnie przekształcony na zakład leczenia gruźlicy, w związku z czym miejscowość miała otrzymać status kurortu – Erholungsort⁴. Do najstarszych elementów założenia zaliczono w nim cztery budynki kuracyjne, budynek administracyjny, a także aleję obsadzoną brzoza i drzewami iglastymi. Pięć lat później ówczesny dyrektor DPS⁵ – Mieczysław Warczak, w lokalnej gazecie pt. „Wieści nie tylko ze Słonecznego Wzgórza” opublikował serię krótkich artykułów dotyczących historii miejscowości. W dwóch z nich podał, że Ryjewo w 1914 r. zostało wybrane na budowę ośrodka sanatoryjnego jako jedna z wielu proponowanych lokalizacji⁶, oraz przywołał wspomnienia Niemca Odo Ratza, wedle którego w 1934 r. uruchomiono tu „Reichs Arbeit Lager”⁷.

W 2010 r. na zlecenie Gminy Ryjewo opracowano „Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego”, w którym publikowane dotychczas różne informacje połączono i zmodyfikowano podając, że „(do 1914 r.) powstał dom lekarski, pawilony dla chorych i urzędników oraz stacja pomp”, a zespół dokończono „po zakończeniu I wojny światowej z myślą o kuracji weteranów”⁸. W 2013 r. opracowane zostały karty gminnej ewidencji zabytków, określające cztery budynki zespołu jako „kurort uzdrowiskowy” z 1919 r.⁹ W wydanej tego samego roku publikacji *Ryjewo – historia i pamięć*, ukończenie zespołu przesunięto na lata 20. XX w. i powiązano z budową pięciu piętrowych obiektów nakrytych dachami mansardowymi¹⁰. W „Programie Opieki nad Zabytkami Gminy Ryjewo na lata 2024–2027”, cezurę zespołu określono na okres między 1914 i 1919 rokiem¹¹. Pierwszą próbę weryfikacji wymienionych wyżej informacji w materiałach źródłowych podjęto w 2021 r.,

³ Dariusz Barton, historyk, Warmińsko-Mazurski Wojewódzki Konserwator Zabytków w latach 2016–2024. Jest to pierwsza powojenna praca tego typu dla Ryjewa i okolic. Szeroko omówiono w niej charakter i zawartość wykorzystanych źródeł oraz literatury przedmiotu, zarysowano historię przynależności administracyjnej gminy, charakterystykę jej granic, krajobrazu kulturowego w ujęciu historycznym z uwzględnieniem cech zabudowy i nazw historycznych. Samej miejscowości Ryjewo poświęcono strony 98–103. Część analityczną dopełniają trafne spostrzeżenia badawcze, postulaty konserwatorskie i liczne komentarze w przypisach, D. Barton, *Studium historyczno-konserwatorskie gminy Ryjewo. Praca wykonana na zlecenie Wójta Gminy Ryjewo*, IX 1994 r., mps.

⁴ Ibidem, s. 99–100.

⁵ Nazywanego miasteczkiem osób niepełnosprawnych „Słoneczne Wzgórze”.

⁶ M. Warczak, *Historia Ryjewa i okolic w pigułce*, „Wieści nie tylko ze Słonecznego Wzgórza” nr 1 (20) 1999 r., s. 1, 3.

⁷ Zawierały one także opis harmonogramu dnia i placu apelowego między boiskiem a skarpą. M. Warczak, *Wspomnienia niemieckiego generała*, „Wieści nie tylko ze Słonecznego Wzgórza” nr 3 (22) 1999 r., s. 1–2.

⁸ *Gmina Ryjewo. Studium...*, s. 40.

⁹ T. Romanowska-Kasperkiewicz, *Recepcja Domu Pomocy Społecznej, 1919, Ryjewo, ul. Słoneczna*, Karta Gminnej Ewidencji Zabytków (dalej: GEZ) 1 VIII 2013; Eadem, *Pawilon C – Dom Pomocy Społecznej, 1919, Ryjewo, ul. Słoneczna*, Karta GEZ 1 VIII 2013; Eadem, *Pawilon D – Dom Pomocy Społecznej, 1919, Ryjewo, ul. Słoneczna*, Karta GEZ 1 VIII 2013; Eadem, *Pawilon E – Dom Pomocy Społecznej, 1919, Ryjewo, ul. Słoneczna*, Karta GEZ 1 VIII 2013.

¹⁰ Zebrane materiały nie pozwoliły na potwierdzenie istnienia, a tym bardziej wskazanie lokalizacji tych obiektów, opisanych jako cztery budynki kuracyjne i jeden administracyjny – zob. *Ryjewo: historia i pamięć*, red. J. Pytlarczyk i A. Biskupska, Ryjewo 2013, s. 15, s. 77–78.

¹¹ I. Gołaszewska, *Program Opieki nad Zabytkami Gminy Ryjewo na lata 2024–2027*, Ryjewo, grudzień 2023 r. – styczeń 2024 r., s. 29, https://edziennik.gdansk.uw.gov.pl/WDU_G/2024/2044/oryginal/akt.pdf (dostęp: 30.10.2025).

w opracowaniu dot. analizy wartości zabytkowych budynku D w zespole DPS¹², stanowiącym zresztą bazę dla niniejszego artykułu.

Kwerenda archiwalna przeprowadzona w zasobach Archiwum Państwowego w Gdańsku (APG) przyniosła wynik pozytywny jedynie w zespole nr 7 – akt Naczelnego Prezydium Prowincji Prus Zachodnich w Gdańsku, w którym znajdowała sięteczka zatytułowana „Zakład leczenia chorób płucnych Ryjewo”¹³. Poszukiwanie materiałów w innych wytypowanych zespołach pozwoliło jedynie odnaleźć zbiór przepisów budowlanych i wymogów dotyczących architektury leczniczej z lat 1913–1920, znajdujący się w aktach dotyczących budowy nowego szpitala okręgowego w pobliskim Kwidzynie¹⁴.

W zakresie dokumentacji powojennych, największą wartość ma projekt rozbudowy zespołu z 1985 r. o nowy pawilon dla pensjonariuszy i szereg budynków pomocniczych, z jednoczesną modernizacją już istniejącej zabudowy przechowywany w zbiorach DPS „Słoneczne Wzgórze”¹⁵.

W zakresie pisanych źródeł publikowanych, krótkie notatki dotyczące budowy zakładu w Ryjewie odnaleziono jedynie w toruńskiej gazecie „Die Presse: Ostmärkische Tageszeitung Anzeiger für Stadt und Land” („Die Presse”) oraz w sprawozdaniu finansowym okręgu Sztumskiego za rok 1913¹⁶.

Ikonoografię historyczną stanowią dwie fotografie drewnianych baraków¹⁷, widok budynku C w 1942 r.¹⁸ oraz zbiór powojennych fotografii wykonanych przez dawnych pracowników ośrodka oraz mieszkańców Ryjewa, na których utrwalono niektóre przekształcenia i detale architektoniczne.

Zebrane materiały kartograficzne uwieczniają jedynie stan zabudowy terenu na początku XX w. i wprowadzoną w sąsiedztwie zmianę początkowego odcinka drogi z Ryjewa do Postolina¹⁹.

OPIS

Dom Pomocy Społecznej „Słoneczne Wzgórze” zajmuje działkę 353/5 o powierzchni 4,26 ha położoną na wschód od ulicy Słonecznej w pobliżu jej skrzyżowania

¹² S. Bakalarczyk, *Opinia konserwatorska z oceną wartości zabytkowych budynku D w zespole Domu Pomocy Społecznej w Ryjewie*, Olsztyn 2021, mps.

¹³ Archiwum Państwowe w Gdańsku (dalej: APG), sygn. 7/291, *Akten des Königlichen Ober-Präsidiums von West-Preussen, betreffend die Lungenheilstätte Rehhof*.

¹⁴ APG, sygn. 34/25, *Akten des Kreis=Ausschusses zu Marienwerder betreffend Neubau eines Kreiskrankenhauses*.

¹⁵ Archiwum Domu Pomocy Społecznej „Słoneczne Wzgórze” (dalej: DPS), sygn. DT/292, A. Formella, *Państwowy Dom Pomocy Społecznej w Ryjewie*. 06.1986 r.

¹⁶ *Verwaltungsbericht des Kreises Stuhm für das Rechnungsjahr 1913*, Stuhm 1914.

¹⁷ *Ryjewo – historia...*, s. 77–78.

¹⁸ *Ryjewo 1942*, Reichsarbeitsdienst, Lager 9/251 Rehhof, Danzig-Westpreussen, Fotopolska.eu <https://fotopolska.eu/m33660,Ryjewo.html?f=1812385-foto>, (dostęp: 7 XI 2025 r.).

¹⁹ Tzw. Messtischblattny, wydane w latach 1889, 1906, 1913, 1929, 1940 i 1944 przez Königliche Preussische Landes-aufnahme.

z ul. Donimirskich. Jest to niezadrzewiony teren, otoczony z trzech stron lasem, łagodnie opadający w kierunku południowym. Od tej strony jego nieregularną granicę wyznacza wąwóz ze strumieniem płynącym w kierunku stawu przy starej cegielni. Jego zabudowę tworzy zespół swobodnie rozlokowanych budynków, które można podzielić na dwie grupy oznaczone na ryc. 2 literami A–G²⁰ oraz H–J, T, P. Pierwszą z nich stanowią obiekty o znacznym zróżnicowaniu form architektonicznych:

- budynek administracyjny A – parterowy z niskim dachem naczółkowym krytym blachodachówką;
- pawilon mieszkalny B – dwupiętrowy z głównym dachem dwuspadowym o asymetrycznych połaciach, krytym blachą trapezową;
- pawilon mieszkalny C – w głównej części półtorakondygnacyjny ze ścianą kolankową i niskim dachem czterospadowym krytym papą z obszernymi facjatkami, w skrzydle zachodnim parterowy, nakryty niskim dachem trójspadowym;
- pawilon mieszkalny D – parterowy z wysokim dachem czterospadowym krytym dachówką holenderką i obszernymi facjatkami w ścianach kalenicowych, krytymi papą;
- pawilon mieszkalny E – piętrowy z czterospadowym dachem mansardowym krytym karpiówką;
- recepcja F – parterowy nieotynkowany budynek z czterospadowym dachem krytym karpiówką;
- pracownia handlowa G – ośmioboczny parterowy pawilon nakryty dachem namiotowym.

Drugą grupę stanowi jednorodny zespół parterowych obiektów z płaskimi dachami krytymi papą: budynek kuchni i stołówki I, zespół warsztatu i kotłowni J, hydrofornia H, stacja transformatorowa T i dawne prosektorium P²¹.

LECZENIE GRUŻLICY NA POCZĄTKU XX W. JAKO PROBLEM WAŻNY SPOŁECZNIE

W ogólnym ujęciu, budowa zakładu leczenia chorób płucnych w Ryjewie była efektem państwowego programu zwalczania gruźlicy, w ramach którego w latach 1895–1910 na terenie całych Niemiec wybudowano 38 zakładów leczniczych zapewniających 4483 miejsc dla pacjentów, a także 36 sanatoriów, domów rekonwalescencji i szpitali²². O jego historii, rozwoju, kosztach oraz efektach informowała regularnie prasa codzienna, w tym toruńska gazeta „Thorner Presse”, od 1907 pod nazwą „Die Presse”²³.

²⁰ Jest to numeracja zgodna z oznaczeniami wewnętrznymi obecnie używanymi przez administrację ośrodka.

²¹ Budynek prosektorium znajduje się na odrębnej działce nr 353/4.

²² *Lungenheilstätten*, „Die Presse: Ostmärkische Tageszeitung Anzeiger für Stadt und Land” (dalej: „Die Presse” 1912, Jg. 30, Nr. 173, Zweites Blatt, s. 5.

²³ Np.: *Auf dem Kongreß für innere Medizin*, „Thorner Presse” 1896, Jg. XIV, Nr. 87, s. 3; *Besiegt*, „Thorner Presse”

Ryc. 2. Współczesny plan zespołu z oznaczeniem budynków. Oprac. S. Bakalarczyk, 2025

Ryc. 3. Widok ogólny w kierunku wschodnim na historyczną i współczesną zabudowę na terenie zespołu. Fot. S. Bakalarczyk, 2021

26 lipca 1912 r. zamieszczono w niej artykuł relacjonujący wykład dyrektora Zakładu Ubezpieczeń Rzeszy (Reichsversicherungsamt) dr Kaufmanna, pt. *Niemieckie ubezpieczenia pracownicze w walce z gruźlicą*, wygłoszony na siódmym Międzynarodowym Kongresie Gruźliczym w Rzymie²⁴. Podkreślono w nim rolę takich ośrodków w poprawie poziomu życia klasy robotniczej i zmniejszeniu współczynnika

1896, Jg. XIV, Nr. 242, s. 2; *Deutsches Reich*, „Thorner Presse” 1901, Jg. XIX, Nr. 54, s. 1; *Neueste Nachrichten*, „Thorner Presse” 1901, Jg. XIX, Nr. 63, s. 3; *Bäder und Kurorte*, „Thorner Presse” 1903, Jg. XXI, Nr. 142, s. 7; *Im Wandel der Zeiten*, „Die Presse” 1913, Jg. 31, Nr. 220, Zweites Blatt, s. 6.

²⁴ W oryg.: „Die Deutsche Arbeiterversicherung im Kampfe gegen die Tuberkulose”. *Lungenheilstätten...*, loc. cit.

Ryc. 4 Widok zespołu w kierunku zachodnim. Fot. S. Bakalarczyk, 2021

śmiertelności gruźlicy, który w ciągu trzydziestu lat spadł o połowę – z 30,89 na 10 000 osób w 1880 r. do 15,29 w 1910 r. Jeszcze obszerniejszą relację zamieszczono z już jedenastej Międzynarodowej Konferencji Gruźliczej, odbywającej się tylko piętnaście miesięcy później, w dniach 23–25 października 1913 r. w Berlinie²⁵.

W tym czasie w Prowincji Prusy Zachodnie nie istniał jeszcze żaden ośrodek tego typu, a najbliższe funkcjonowały w Smukale pod Bydgoszczą (od 1905 r. zakład żeński, od 1913 r. dziecięcy), w Olsztynie (od 1907), Olsztynku (od 1903) lub Karżniczce pod Słupskiem (od 1913)²⁶. Jest wysoce prawdopodobne, iż zestawienie informacji o sukcesach nowoczesnych metod leczenia z brakiem lokalnego ośrodka stanowiły impuls dla jednego z zamożnych gdańszczan, który zgodnie z kolejną relacją „Die Presse”, w kwietniu 1913 r. anonimowo przekazał darowiznę w wysokości 100 000 marek na budowę zachodniopruskiego zakładu leczenia chorób płucnych²⁷.

²⁵ 11. *Tuberculose-Konferenz*, „Die Presse” 1913, Jg. 31, Nr. 253, Drittes Blatt, s. 9–10.

²⁶ Czyli we wszystkich trzech sąsiadujących Prowincjach: Poznańskiej, Prusach Wschodnich i Pomorzu. A. Jüttemann, *Die preußischen Lungenheilstätten 1863–1934 (unter besonderer Berücksichtigung der Regionen Brandenburg, Harz und Riesengebirge)*, Universitätsmedizin Berlin, 11 XII 2015, s. 226–227, 234, 236.

²⁷ *Provinzieller Jahresrückblick*, „Die Presse” 1914, Jg. 32, Nr. 2, Zweites Blatt, s. 5.

OPRACOWANIE KONCEPCJI I ZAKUP TERENU POD ZAKŁAD LECZENIA CHOROÓB PŁUCNYCH

Dokładne okoliczności wyboru pod inwestycję lokalizacji w Ryjewie nie są w pełni znane. Jak ponownie informowała „Die Presse”, po tym jak zarząd prowincji się nią zainteresował, wysłał 24 sierpnia na miejsce architekta powiatowego Krausego, który uczestniczył w uzgodnieniach i negocjacjach²⁸. Decyzja musiała zapaść niedługo później, ponieważ do 20 listopada opracowano wstępną koncepcję z szacunkiem kosztów a 11 grudnia 1913 upoważniono zarząd Krajowego Zakładu Ubezpieczeń Prus Zachodnich, (Landesversicherungsanstalt Westpreußen, LVA) do przeznaczenia na zakup gruntu i budowę ośrodka 700 000 marek ze środków własnych²⁹. Do transakcji doszło przed końcem grudnia 1913, o czym informuje roczne sprawozdanie finansowe powiatu sztumskiego³⁰. Zawarto w nim entuzjastyczny komentarz z nadzieją, że być może jeszcze przed końcem 1914 roku uda się rozpocząć budowę ośrodka przewidzianego dla stu pensjonariuszy płci męskiej³¹.

8 czerwca 1914 r. przygotowano uszczegółowione szacunki na kwotę 1 163 000 marek, w których uwzględniono koszty podobnych przedsięwzięć w ostatnich latach, spodziewany wpływ inflacji i rosnących kosztów pracy, a także wykazano nieopłacalność zmniejszenia założenia w celu utrzymania pierwotnie przyjętego budżetu³².

Mimo, iż dokument nie zawiera planu działki, koncepcji zagospodarowania terenu, szkiców koncepcyjnych ani rysunków projektowych, wymieniono i krótko scharakteryzowano w nim wszystkie elementy inwestycji składające się na oszacowaną kwotę:

- główny budynek kuracyjny – z pokojami pacjentów, w całości podpiwniczony, dwupiętrowy z wysokim dachem i użytkowym poddaszem, mieszczący na piętrach 125 miejsc z możliwością taniego uzyskania kolejnych 25 poprzez jego perspektywiczną rozbudowę;
- hale do leżakowania – dwupiętrowy budynek w formie galerii, przeznaczony do leżakowania i zażywania kąpeli słonecznych i powietrznych połączony z głównym budynkiem kuracyjnym;
- pralnia z kostnicą i izolatoriami;
- dom lekarza/dyrektora zakładu;
- stajnia – mieszcząca 3 konie, 50 świń i pomieszczenia warsztatowe;
- kotłownia;
- wodociągi i kanalizacja z urządzeniami sanitarnymi, prysznicami i wannami;
- instalacja pralnicza;
- kuchnia;

²⁸ *Provinzialnachrichten, Marienwerder*, „Die Presse“ 1913. Jg. 31, Nr. 200, Zweites Blatt, s. 6.

²⁹ APG, sygn. 7/291, *Vorlage betreffend die Baukosten für die Lungenheilstätte Rehnhof*, s. 4.

³⁰ *Verwaltungsbericht des Kreises Stuhm...*, s. 22.

³¹ Autor nie podał konkretnego roku, ale z pewnością miał na myśli rok publikacji sprawozdania, ibidem, s. 22.

³² APG, sygn. 7/291, *Vorlage betreffend die Baukosten...*, s. 2.

- generator, telefon, dzwonek i piorunochron;
- maszyna do lodu;
- dwie studnie i dwie przepompownie;
- ogrodzenie terenu siatką drucianą na betonowych słupach i nawierzchnie;
- dwa domy pracowników na niższych stanowiskach – dla palacza, maszynisty, dorożkarza, ogrodnika i stróża nocnego przewidziano jeden, a dla przełożonego pielęgniarek (Oberpleger) drugi, położony na dawnej działce Markewitzscha;
- wieża ciśnień.

Na ustaloną sumę składało się także wyposażenie pokoi pacjentów, koszty kierowania budową, prowadzenia biura i diety na podróże dla osób nadzorujących inwestycję³³. Ostatni punkt stanowiły koszty budowy drogi dojazdowej oraz nabycia dodatkowych gruntów – jednej działki leśnej i trzech działek prywatnych.

Brak szczegółowych informacji o projektowanej kompozycji przestrzennej założenia, lokalizacji, wielkości, formie architektonicznej i rozwiązaniach techniczno-funkcjonalnych poszczególnych budynków nie pozwala na porównanie koncepcji zespołu do innych niemieckich realizacji z podobnego okresu. Zawarte w części opisów objaśnienia wskazują jednak, że autor przyjął w założeniach sprawdzone rozwiązania i wyceny z innych niedawno ukończonych realizacji, takich jak Zakład Kształcenia Położnych w Gdańsku³⁴, czy sanatoriów gruźliczych w Obornikach³⁵, w Olsztynie i Olsztynku.

Na wzór dwóch ostatnich, ze względów oszczędnościowych zrezygnowano z budowy domu dla urzędników i zatrudnienia na miejscu inspektora i przyjęto, że jego obowiązki będzie pełnić główny lekarz a zarazem dyrektor ośrodka z pomocą pielęgniarke. W przypadku wieży ciśnień, decyzja o jej budowie wynikała z braku takiego obiektu wodociągowego w miejscowości i jego przydatności jako rezerwuaru na wypadek pożaru – czego nie zapewniała tańsza alternatywa w postaci zwykłego zbiornika dachowego. Z kolei zakup maszyny do lodu uzasadniano brakiem okolicznego stawu lub jeziora, z którego można by uzupełniać zapasy każdej zimy.

Przedstawiona koncepcja została komisyjnie zaakceptowana 27 czerwca 1914 r., co umożliwiło podejmowanie dalszych działań związanych z jej realizacją³⁶.

REALIZACJA ZESPOŁU W LATACH 1914–1918

Kolejnego dnia, tj. 28 czerwca 1914 r. miał miejsce udany zamach na arcyksięcia Franciszka Ferdynanda w Sarajewie, co w ciągu miesiąca doprowadziło do wybuchu I wojny światowej. Tym samym, roboty budowlane w terenie musiały rozpocząć się już w trakcie jej trwania.

³³ Baurat Harnisch i Bauführer Kreckow.

³⁴ Hebammenlehranstalt, późniejszy szpital położniczy przy ul. Klinicznej.

³⁵ Obecnie Szpital Rehabilitacyjno-Kardiologiczny w Kowanówku.

³⁶ APG, sygn. 7/291, s. 11, list z 30.06.1914.

Ryc. 5. Pawilon D. Fot. S. Bakalarczyk, 2021

Kolejne, a zarazem ostatnie odnalezione informacje dot. przedmiotowej inwestycji pochodzą z 1918 r. i dotyczą sprawozdania finansowego LVA za rok 1916, w którym określono wartość działki zakupionej pod budowę ośrodka w Ryjewie na 256 592,36 marek³⁷. Wskazuje to, że inwestycji nie przerwano i nie rozliczono w pierwszym ani drugim roku trwania wojny, co jednak nie pozwala na jednoznaczne potwierdzenie lub wykluczenie dotychczasowych propozycji datowania zrealizowanych budynków na rok 1914 lub 1919.

Prawdopodobnie w pierwszej kolejności ukończono pawilon D (zob. ryc. 9, ozn. 1), rozbudowując już istniejący parterowy budynek z dachem czterosпадowym na mieszkanie przełożonego pielęgniarza³⁸. To oszczędnościowe rozwiązanie, obejmujące dodanie do niewielkiej bryły nieproporcjonalnie dużych facjatek mieszczących pokoje na poddaszu, wyjaśnia jego odrębność architektoniczną od pozostałej zabudowy powstałej w tym czasie.

Zapewne równoległe lub nieznacznie później rozpoczęto budowę pawilonu E (zob. ryc. 9, ozn. 2), który wielkością i układem pomieszczeń odpowiada jedynie opisowi drugiego budynku dla pracowników niższego stopnia, tj. dla palacza, maszynisty, dorożkarza, ogrodnika i stróża nocnego. Został on wzniesiony w formie piętrowego bliźniaka z dachem mansardowym, mieszczącego dwie klatki schodowe przy ścianach szczytowych i przylegające do nich ubikacje na półpiętrach. Na każdej kondygnacji nadziemnej znajdowały się dwa niewielkie mieszkania, co sugeruje, że jeden z lokali znajdował się w na poddaszu lub w suterenie.

³⁷ Kwota ta znacznie przekracza wcześniejsze wyliczenia, w których zakup wszystkich działek wyceniono na 77000 marek. *Lokalnachrichten*, „Die Presse” 1918, Jg. 36, Nr. 44 Zweites Blatt, s. 5; APG, sygn. 7/291, s. 9.

³⁸ APG, sygn. 7/291, *Vorlage betreffend die Baukosten...*, s. 4.

Ryc. 6. Pawilon E w latach 80. XX w. Źródło: Zbiory DPS „Słoneczne Wzgórze”

W tym samym czasie powstał także znajdujący się dziś poza zespołem DPS dom lekarza (zob. ryc. 9, ozn. 3). Wzniesiono go nieco bliżej wsi, przy skrzyżowaniu wytyczonego na początku XX w. odcinka ul. Donimirskich z szosą do Postolina³⁹ jako parterowy z użytkowym poddaszem, o analogicznie rozwiązanym dachu. Jego bryłę urozmaicono od południa ryzalitem środkowym, mieszczącym loggię w strefie szczytu⁴⁰.

Oba te budynki prezentują typowe dla obiektów urzędowych oraz użyteczności publicznej z początku XX w. formy zmodernizowanego neobaroku z dachami mansardowymi, które spotkać można m.in. w dawnej siedzibie starostwa (Kreishaus) w Kwidzynie (1913–1915), Szpitalu Gruźliczym w Olsztynie, czy miejscowych koszarach przy dzisiejszych ulicach Jagiellońskiej i Pstrowskiego.

Zebrane informacje wskazują, że pozostałe pierwotnie zaplanowane budynki nie zostały nigdy zrealizowane, co uniemożliwia ocenę całości założenia. Cechy

³⁹ Mapy sztabowe przedstawiają północny odcinek ul. Donimirskich w dzisiejszym przebiegu dopiero w 1929 r. Wcześniej połączenie ul. Grunwaldzkiej z szosą na wschód zapewniała ul. Cicha. Por.: *Rehhof*, Messtichblatt 796, 1:25000. Wyd. Königl. Preuß. Landesaufnahme 1906, wg pomiaru z 1904 r., druk 1913 r.; *Rehhof*, Messtichblatt 796, 1:25000. Wyd. Königl. Preuß. Landesaufnahme 1906. Reichamt für Landesaufnahme. Berichtigt 1909, einzelne Nachträge 1929.

⁴⁰ Po wojnie pełnił funkcję budynku administracyjnego, do czasu uruchomienia obecnego w przebudowanej pralni. DPS, sygn. DT/292, ark. 2.

Ryc. 7. Dawny dom lekarza – dyrektora zakładu. Fot. S. Bakalarczyk, 2021

stylistyczne budynków D i E, oraz treść założeń dotyczących głównego budynku leczniczego pozwalają sądzić, że jego projekt był zbliżony do olsztyńskiego szpitala gruźliczego⁴¹. Główną różnicą była natomiast zmiana konstrukcji przylegających do niego galerii, czyli hal do leżakowania, których parterowe partie miały być murowane. Uzasadniono to stwierdzonym nadmiernym przenoszeniem hałasów z górnej kondygnacji w wizytowanych ośrodkach, co uniemożliwiałoby wypoczynek pacjentom na parterze.

Budynek recepcji F (zob. ryc. 9, ozn. 4), choć niewymieniony w opisie projektu i odmienny w rozwiązaniu formy dachu i obecnym wykończeniu elewacji⁴² również należy wiązać z pierwszym etapem budowy zespołu. Przemawia za tym pokrycie dachowe i kształt gzymsów podokapowych rozwiązanych identycznie, jak w domu lekarza i budynku E. Ponadto, rezygnacja z mansardowego dachu w tak niewielkim obiekcie wydaje się całkowicie uzasadniona pod względem utrzymania prostoty i lekkości bryły.

⁴¹ Oba przewidziano na podobną liczbę pacjentów z pokojami od strony południowej, zgodna jest także ilość kondygnacji (dwa piętra + poddasze użytkowe z pokojami) i funkcjonalne połączenie z halami do leżakowania.

⁴² Niewykluczone, że pierwotnie pozostałe budynki zespołu, zgodnie z ówczesną modą, również posiadały wysokie nieotynkowane cokoły.

Ryc. 8. Budynek recepcji w 1986 r. z oryginalnymi oknami otwieranymi na zewnątrz. Źródło: Zbiory DPS „Słoneczne Wzgórze”

Ryc. 9. Rozwój przestrzenny zespołu do 1945 r. Oprac. S. Bakalarczyk, 2025

SYTUACJA OŚRODKA PO I WOJNIE ŚWIATOWEJ

Dalszą budowę najprawdopodobniej zarzucono po zakończeniu I wojny światowej na co wskazuje m.in. brak materiałów archiwalnych i treść publikacji z lat 20. XX w. W katalogu niemieckich kąpielisk, kurortów, uzdrowisk i letnisk z 1925 r. Ryjewa nie wymieniono⁴³, a w trzy lata późniejszym opisie miejscowości, dzisiejsza ulica Donimirskich została opisana jako droga do planowanego w przeszłości zakładu leczenia chorób płucnych, od której zaczynała się szosa do Postolina⁴⁴.

Jak można przypuszczać, zaniechanie inwestycji było efektem diametralnych zmian geopolitycznych w regionie po zakończeniu wojny. W związku z ustaleniami Traktatu Wersalskiego doszło do likwidacji Prowincji Prusy Zachodnie, a tym samym utraty znacznej części mieszkańców z rejonu Pomorza Gdańskiego, dla których ośrodek był przewidziany. Samo Ryjewo, położone 7 km od Wisły, stało się miejscowością peryferyjną tuż przy granicy z nowo powstałą II Rzeczpospolitą i jako obszar Rejencji Zachodniopruskiej zostało włączone do Prowincji Prusy Wschodnie. Nie bez znaczenia był też fakt, że prowincję tę trapiły ogólne problemy finansowe Republiki Weimarskiej, związane z odbudową kraju po zniszczeniach wojennych i koniecznością zapłaty państwu Ententy wysokich kontrybucji, a jednocześnie posiadała ona już zakłady leczenia gruźlicy m.in. w Olsztynie, Olsztynku i Pawłowie pod Bałtyskiem⁴⁵. Na słuszność tej argumentacji wskazuje treść korespondencji z 1920 r. dotyczącej ograniczenia kosztów dokończenia budowy szpitala w Kwidzynie, wznoszonego równoległe z zespołem leczniczym w Ryjewie⁴⁶.

NOWA FUNKCJA W LATACH 30. XX W.

Zebrane relacje świadków i fotografie potwierdzają, że od około 1934 r. na terenie ośrodka funkcjonował obóz Służby Pracy Rzeszy (Reichsarbeitsdienst, dalej: RAD), w 1942 r. oznaczony numerem 9/251⁴⁷. Była to obowiązkowa służba dla młodzieży kończącej 19 lat, w ramach której organizowano w tanich barakach oddziały żeńskie i męskie liczące po 212 osób, którym organizowano ćwiczenia gimnastyczne i powierzano zadania związane z „budową dróg, szos, kanałów, sieci melioracji gruntów”⁴⁸.

Prawdopodobnie to na jej potrzeby na początku lat 30. XX w. powstał budynek C (zob. ryc. 9, ozn. 5), w którym nie zastosowano żadnego z rozwiązań charakterystycznych

⁴³ *Reichs-Bäder-Adressbuch nach amtlichen Quellen bearbeitet. Ein Handbuch der deutschen Heilbäder, Seebäder, Luftkurorte und Sommerfrischen mit Anhang: Deutsche Städte*, Berlin 1925.

⁴⁴ „Pestliner Weg. Auch Kirchensteig genannt; er führte zur kath. Kirche in Pestlin. Er begann dort, wo der Weg zur geplanten Lungenheilstätte führt, und wandte sich darauf etwas rechts. Er war nicht überall Fahrweg” – A. Semrau, op. cit., s. 130.

⁴⁵ Ostatni z wymienionych przeznaczony był dla dzieci – zob. A. Jüttemann, op. cit., s. 234–238, 240.

⁴⁶ APG, sygn. 34/25.

⁴⁷ M. Warczak, *Wspomnienia niemieckiego generała ... s. 1–2; Ryjewo 1942, Reichsarbeitsdienst, Lager 9/251 Rehhof, Danzig-Westpreussen, Fotopolska.eu* <https://fotopolska.eu/m33660,Ryjewo.html?f=1812385-foto>, (dostęp: 7 XI 2025 r.).

⁴⁸ *Wychowanie fizyczne w Trzeciej Rzeszy, „Wychowanie Fizyczne w Szkole”, 1934–5, nr 7, Warszawa 1934, s. 217–219.*

Ryc. 10. Pawilon C w okresie funkcjonowania Służby Pracy Rzeszy - Reichsarbeitsdienst, Lager 9/251 Rehhof. Źródło: Przemek(NR), fotopolska.eu.

dla grupy budynków wzniesionych do końca I wojny światowej. Jego forma architektoniczna z obszernym użytkowym poddaszem nie pozwala na powiązanie z którymkolwiek z pozostałych projektowanych obiektów zespołu, takich jak kuchnia, pralnia, stajnia, kotłownia bądź przepompownia. O ile połączenie murowanego parteru ze szkieletowym piętrem można uznać za charakterystyczne dla architektury uzdrowskiej i wypoczynkowej od końca XIX w. do połowy XX w., to dwukolorowe rozmalowanie stolarek i sama ich forma – odeskowane w jodełkę drzwi zewnętrzne z romboidalnym okienkiem i trójdzielne, sześciokwaterowe, płytko osadzone okna ościeżnicowe rozwierne na zewnątrz należą już do repertuaru typowych form międzywojennych.

Przegląd fotografii wybranych innych obozów tego typu pozwolił na ustalenie, że mimo istnienia planu wzorcowego, zakładającego wykorzystanie wyłącznie zabudowy barakowej, w części z nich występowały także większe i trwalsze budynki zbliżone architekturą do schronisk górskich i młodzieżowych⁴⁹. Wszystkie z nich osadzone są w stylistyce Heimatstilu i modernizmu wernakularnego, co stanowi dodatkowy argument przemawiający za budową pawilonu C w Ryjewie w tym samym czasie⁵⁰.

⁴⁹ R. Gönner, W. Scheibe, P. Seipp, *Spaten und Ähre. Das Handbuch der deutschen Jugend im Reichsarbeitsdienst*, Heidelberg 1938, s. 213.

⁵⁰ Wśród nich wymienić można położone w Prusach Wschodnich obozy Roggen i Gilgenburg, czy dalej na zachód Langwasser, Zell im Wiesental i Stammlager Langenzenn. Na przemysłaną politykę architektoniczną, powiązaną

Ryc. 11. Baraki Służby Pracy Rzeszy po adaptacji na prewentorium dla dzieci, przed 1966 r.
Źródło: Zbiory DPS „Słoneczne Wzgórze”

W 1942 r. budynek ten nie posiadał jeszcze istniejącego obecnie od frontu skrzydła, zaburzającego jego prostą i symetryczną formę architektoniczną. Po jego południowej stronie uwieczniono natomiast oszalowaną pionowo ścianę szczytową jednego z baraków (zob. ryc. 9, ozn. 6), położonego w południowej części placu, na zachód od dzisiejszej hydroforni. Zespół otaczało wówczas ażurowe drewniane ogrodzenie, charakterystyczne również w innych obozach – z cienkich desek pozbijanych po przekątnej.

Inne ujęcie, wykonane zza budynku C w kierunku wschodnim dokumentuje dwa kolejne wolnostojące baraki usytuowane wzdłuż północnej granicy działki (zob. ryc. 9, ozn. 7, 8). Dłuższy barak zachodni odbiega na nim od powtarzalnych realizacji RAD odeskowaniem poziomo na zakład i bardziej spłaszczonym dachem⁵¹. Oba te budynki następnie połączono ze sobą w jeden obiekt, do którego od strony wschodniej dostawiono prostopadłe kolejny barak (zob. ryc. 9, ozn. 9), tworząc zabudowę na rzucie litery „L”⁵². Część odeskowana poziomo otrzymała dodatkowo dekoracyjnie wykrojone opaski okien⁵³. Nie jest jednak jasne, czy rozbudowę tą zrealizowano w ramach rozbudowy RAD, czy dopiero w okresie powojennym.

z kształtowaniem tożsamości i poczucia patriotyzmu wskazują również publikacje dotyczące krajobrazowych aspektów budownictwa, poświęcone realizacjom RAD z różnych regionów Niemiec, nierzadko opatrzonych wstępem szefa instytucji Konstantina Hierla, jak, np.: W. Schlaghecke, *Holzhaus im Landschaftsraum. Reichsarbeitsdienst in Tirol. Ein Bild- und Erfahrungsbericht von fröhlicher Aufbauarbeit*, Innsbruck 1939.

⁵¹ Reh Hof i. Westpr. Reichsarbeitsdienstlager [pocztówka], w: Ryjewo – historia..., s. 78.

⁵² Fotografia baraków od strony zachodniej, ok. 1960–1965. Ryjewo – historia..., s. 77.

⁵³ DPS, bez sygn., fotografia placu w kierunku północnym z 1953 r.

LOSY ZESPOŁU PO 1945 R.

Porzucony w 1945 r. zespół zabudowań zaadaptowano w 1947 r. na państwowe prewentyrium dla dzieci z rodzin biednych i zagrożonych gruźlicą, a w 1966 r. przekształcono w Dom Specjalny dla Przewlekłe Chorych⁵⁴. W kolejnych latach został przemianowany na Państwowy Dom dla Dorosłych Przewlekłe Chorych ze schorzeniami układu nerwowego, a następnie Państwowy Dom Pomocy Społecznej w Ryjewie.

Ponieważ rozbudowa pawilonu C o parterowe skrzydło dostawione od strony zachodniej (zob. ryc. 13, ozn. 10) bez poszanowania kompozycji fasady i wyraźnego uzasadnienia funkcjonalnego w latach 1943–1945 jest mało prawdopodobna, należy tę inwestycję wiązać z okresem powojennym. Za takim datowaniem rozbudowy przemawiają także: zastosowanie formy zbliżonej do baraków, lecz o murowanej konstrukcji; zmiana poziomów użytkowych względem głównej bryły budynku, zwiększenie rozmiaru okien, zmiana ich podziałów, konstrukcji i osadzenia w murze⁵⁵; podkreślenie otworów wydatnie wysuniętymi przed lico tynkowymi opaskami.

Same baraki w okresie powojennym obłożono falistymi płytami z eternitu, a do 1985 r. rozebrano większość z nich, pozostawiając tylko jeden od strony południowej. Równolegle zabudowę zespołu uzupełniono budynkami o formach typowych dla socmodernizmu – parterowych pawilonów z płaskimi dachami krytymi papą. Należały do nich: pralnia (zob. ryc. 13, ozn. 11), kuchnia–jadalnia (zob. ryc. 13, ozn. 12) i prosektorium (zob. ryc. 13, ozn. 13).

Ostatni z baraków rozebrano na przełomie lat 80. i 90. XX w. w czasie gruntownej modernizacji i rozbudowy zespołu według projektu pracowni Miastoprojekt Gdańsk z 1985 r. Powstały wówczas: nowy główny budynek mieszkalny B (zob. ryc. 13, ozn. 14), stacja transformatorowa T (zob. ryc. 13, ozn. 15), hydrofornia H (zob. ryc. 13, ozn. 16), budynek warsztatu, kotłowni i składu opału J (zob. ryc. 13, ozn. 17), oczyszczalnia ścieków (zob. ryc. 13, ozn. 18) i chlewnia (zob. ryc. 13, ozn. 19). Za ciekawy zbieg okoliczności należy uznać, że ówczesny projekt głównego budynku realizował wszystkie główne założenia z 1914 r.: podobnie jak pierwotnie, zakładał obiekt w pełni podpiwniczony, dwupiętrowy, z wysokim dachem, skierowany pokojami na południe i mieszczący zbliżoną ilość pacjentów – 110 osób⁵⁶. W kolejnych latach dodano ośmioboczny pawilon G (zob. ryc. 13, ozn. 20) mieszczący pierwotnie sklepik⁵⁷ oraz rozbudowano budynek warsztatu, kotłowni i składu opału o wysoką metalową halę (zob. ryc. 13, ozn. 21).

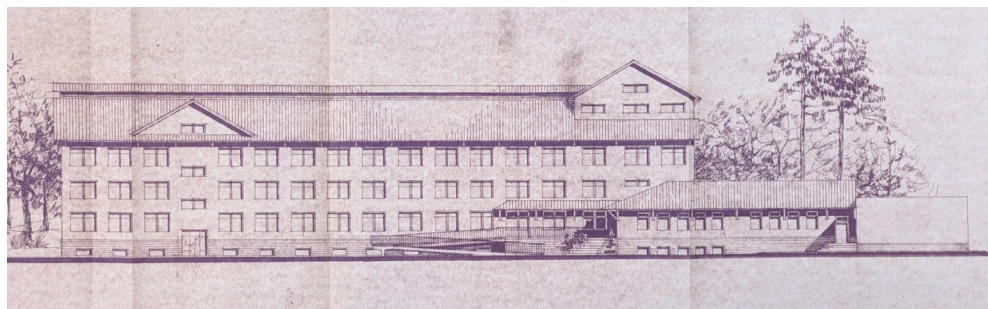
Na początku XXI w. doszło także dwukrotnie do zmniejszenia powierzchni zespołu, co było efektem przeniesienia w latach 2009–2011 administracji DPS do

⁵⁴ Na stronie internetowej Domu Pomocy Społecznej powołano się na uchwałę Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Gdańsku nr 40/289/66 z dnia 26 września 1966 r., której nie odnaleziono w żadnym z wydań Dziennika Urzędowego Wojewódzkiej Rady Narodowej w Gdańsku za lata 1966 i 1967. <https://www.dpsryjewo.pl/rys-historeczny> (dostęp: 7 XI 2025 r.).

⁵⁵ Na okna skrzynkowe dwudzielne z listwą przynymkową zamiast słupka, osadzone za węgarkiem

⁵⁶ DPS, sygn. DT/292.

⁵⁷ DPS, sygn. DT/184.

Ryc. 12. Projekt fasady południowej budynku B. II. Chrzanowicz, B. Grodź, 1984. DPS, sygn. DT/292

Ryc. 13. Rozwój przestrzenny po 1945 r. Oprac. S. Bakalarczyk, 2025

przebudowanego budynku dawnej pralni⁵⁸, a następnie przeznaczenia w 2019 r. dawnej chlewni na siedzibę Stowarzyszenia Pomocy Społecznej „Słoneczne Wzgórze”.

Jesienią 2025 r. rozpoczął się remont z rozbudową pawilonu mieszkalnego „E”, a na realizację oczekuje projekt dodatkowego pawilonu, przeznaczonego dla 60 pensjonariuszy⁵⁹.

⁵⁸ DPS, bez sygn., decyzja Starostwa Powiatowego Nr 721/09 z 27.11.2009 r.

⁵⁹ Ogłoszenie 2025/BZP 00461559/01 z dnia 7 października 2025. Rozbudowa i przebudowa pawilonu „E” położonego na terenie Domu Pomocy Społecznej „Słoneczne Wzgórze”, ul. Słoneczna 14, 82-420 Ryjewo polegająca na wymianie

PODSUMOWANIE

Zebrane materiały pozwoliły na określenie, że pierwotnie zaprojektowaną funkcję zespołu stanowił zakład leczenia chorób płucnych, którego budowę rozpoczęto w 1914 r. i przerwano po wzniesieniu budynków dla administracji i pracowników obsługi. Podważono także dotychczasowe datowanie budynku C i powiązано go z okresem funkcjonowania Służby Pracy Rzeszy, a dzięki archiwalnej ikonografii zrekonstruowano układ powstałych w tym samym czasie baraków w głębi działki. Wydzielono także główne fazy przekształceń powojennych, kształtujące obecną formę kompleksu.

Mimo poczynionych ustaleń, niekompletność zweryfikowanych zespołów archiwalnych uniemożliwiła przedstawienie szczegółowej koncepcji architektonicznej, dokładnej chronologii prac i podjęcie próby analizy porównawczej z innymi ośrodkami tego typu, w tym weryfikacji przypuszczeń o podobieństwach do jedynie kilka lat starszego szpitala gruźliczego w Olsztynie. Być może kontynuacja badań w tym zakresie pozwoli na odnalezienie pierwotnej dokumentacji i włączenie zespołu w typologię placówek służby zdrowia w Prusach Zachodnich.

W zakresie ustalenia datowania bezwzględnego poszczególnych budynków oraz ustalenia ich pierwotnego wyglądu pomocne może okazać się także wykonanie badań dendrochronologicznych i konserwatorskich a w przypadku najbardziej przekształconego budynku D również architektonicznych.

Odrębnym tematem, znanym obecnie jedynie z relacji świadków i ikonografii, acz interesującym zarówno z punktu widzenia zespołu, jak i historii miejscowości jest organizacja i działalność Służby Pracy Rzeszy w Ryjewie.

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne

Archiwum Państwowego w Gdańsku

- sygn. 10 – zespół akt Rejencji w Kwidzynie,
- sygn. 29 – zespół akt Wydziału Powiatowego w Gniewie na Powiat Kwidziński (po lewym brzegu Wisły),
- sygn. 33 – zespół akt Starostwa Powiatowego w Kwidzynie,
- sygn. 34 – zespół akt Wydziału Powiatowego w Kwidzynie,
- sygn. 81 – zespół akt Królewskiego Inspektoratu Budowlanego w Kwidzynie,
- sygn. 7/291, *Akten des Königlichen Ober-Präsidiums von West-Preussen, betreffend die Lungenheilstätte Rehlfhof*; list z 30 VI 1914; *Vorlage betreffend die Baukosten für die Lungenheilstätte Rehlfhof*.
- sygn. 34/25, *Akten des Kreis=Ausschusses zu Marienwerder betreffend Neubau eines Kreiskrankenhauses*.

Dom Pomocy Społecznej „Słoneczne Wzgórze”

- sygn. DT/292, A. Formella, *Państwowy Dom Pomocy Społecznej w Ryjewie*, VI 1986 r.
- fotografia placu w kierunku wschodnim, ok. 1960–1965 r.
- fotografia placu z 1953 r. z północnym barakiem w tle.

pokrycia dachu oraz stolarki okiennej, <https://ezamowienia.gov.pl/mp-client/search/list/ocds-148610-fe8c75b2-35ee-4f3c-b62f-8df74dae68aa> (dostęp: 9.11.2025 r.); P. Piesik, *DPS w Ryjewie będzie rozbudowany. Powiat szuka pieniędzy*, *Zawsze Pomorze* niezależny portal regionalny, 19.02.2024, <https://www.zawszepomorze.pl/arttykul/12413,dps-w-ryjewie-bedzie-rozbudowany-powiat-szuka-pieniedzy> (dostęp: 9 XI 2025 r.).

Źródła drukowane

- Gönner R., Scheibe W., Seipp P., *Spaten und Ähre. Das Handbuch der deutschen Jugend im Reichsarbeitsdienst*, Heidelberg 1938.
- Rehhof, Messtichblatt 796, 1:25 000. Wyd. Königl. Preuß. Landesaufnahme 1906, wg pomiaru z 1904 r., druk 1913 r.
- Rehhof, Messtichblatt 796, 1:25 000. Wyd. Königl. Preuß. Landesaufnahme 1906. Reichamt für Landesaufnahme. Berichtigt 1909, einzelne Nachträge 1929.
- Reichsarbeitsdienst, Lager 9/251 Rehhof, Danzig – Westpreussen, 1942. <https://fotopolska.eu/m33660,Ryjewo.html?f=1812385-foto>, (dostęp: 7 XI 2025 r.).
- Reichs-Bäder-Adressbuch nach amtlichen Quellen bearbeitet. Ein Handbuch der deutschen Heilbäder, Seebäder, Luftkurorte und Sommerfrischen mit Anhang: Deutsche Städte, Berlin 1925.
- Verwaltungsbericht des Kreises Stuhm für das Rechnungsjahr 1913. Stuhm 1914.
- Schlaghecke W., *Holzhaus im Landschaftsraum. Reichsarbeitsdienst in Tirol. Ein Bild- und Erfahrungsbericht von fröhlicher Aufbauarbeit*, Innsbruck 1939.

Akty prawne

DPS, decyzja Starosty Powiatowego Nr 721/09 z 27 XI 2009 r.

Relacje i wspomnienia

Warczak M., *Wspomnienia niemieckiego generała*, „Wieści nie tylko ze Słonecznego Wzgórza” nr 3 (22) 1999 r.

Prasa

„Die Presse: Ostmärkische Tageszeitung Anzeiger für Stadt und Land”

- 1912, Jg. 30, Nr. 173.
- 1913, Jg. 31, Nr. 200, 220, 253.
- 1914, Jg. 32, Nr. 2.
- 1918, Jg. 36, Nr. 44.

„Thorner Presse”

- 1896, Jg. XIV, Nr. 87, 242.
- 1901, Jg. XIX, Nr. 54, 63.
- 1903, Jg. XXI, Nr. 142.

Opracowania

- Bakalarczyk S., *Opinia konserwatorska z oceną wartości zabytkowych budynku D w zespole Domu Pomocy Społecznej w Ryjewie*, Olsztyn 2021, mps.
- Barton D., *Studium historyczno-konserwatorskie gminy Ryjewo. Praca wykonana na zlecenie Wójta Gminy Ryjewo*, IX 1994 r., mps, s. 98.
- Jüttemann A., *Die preußischen Lungenheilstätten 1863–1934 (unter besonderer Berücksichtigung der Regionen Brandenburg, Harz und Riesengebirge)*, Universitätsmedizin Berlin, 11 XII 2015.
- Gmina Ryjewo. *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego. załącznik nr 1, nr 2, nr 3 do uchwały nr XLII/295/10 Rady Gminy Ryjewo z dnia 27 kwietnia 2010 r. w sprawie uchwalenia studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Ryjewo*, IV 2010.
- Gołaszewska I., *Program Opieki Nad Zabytkami Gminy Ryjewo na lata 2024–2027*, Ryjewo, grudzień 2023 r. – styczeń 2024 r., https://edziennik.gdansk.uw.gov.pl/WDU_G/2024/2044/oryginal/akt.pdf (dostęp: 30.10.2025).
- Romanowska-Kasperkiewicz T., *Recepcja Domu Pomocy Społecznej, 1919, Ryjewo, ul. Słoneczna*, Karta GEZ 1 VIII 2013 r.
- Pawilon C – *Dom Pomocy Społecznej, 1919, Ryjewo, ul. Słoneczna*, Karta GEZ 1 VIII 2013 r.
 - Pawilon D – *Dom Pomocy Społecznej, 1919, Ryjewo, ul. Słoneczna*, Karta GEZ 1 VIII 2013 r.
 - Pawilon E – *Dom Pomocy Społecznej, 1919, Ryjewo, ul. Słoneczna*, Karta GEZ 1 VIII 2013 r.
- Semrau A., *Die Orte und Fluren im ehemaligen Gebiet Stuhm und Waldamt Bönhof (Komturei Marienburg)*, Elbląg 1928.
- Verwaltungsbericht des Kreises Stuhm für das Rechnungsjahr 1913. Stuhm 1914.
- Warczak M., *Historia Ryjewa i okolic w pigułce*, „Wieści nie tylko ze Słonecznego Wzgórza” nr 1 (20) 1999 r.
- Ryjewo – historia i pamięć, red. J. Pytlarczyk i A. Biskupska, Ryjewo 2013.
- Wychowanie fizyczne w Trzeciej Rzeszy. Wychowanie Fizyczne w Szkole, 1934–5, nr 7, Warszawa 1934, s. 217–219.

Źródła internetowe

- Ogłoszenie 2025/BZP 00461559/01 z dnia 7 października 2025. *Rozbudowa i przebudowa pawilonu „E” położonego na terenie Domu Pomocy Społecznej „Słoneczne Wzgórze”, ul. Słoneczna 14, 82-420 Ryjewo polegająca na wymianie pokrycia dachu oraz stolarki okiennej*, <https://ezamowienia.gov.pl/mp-client/search/list/ocds-148610-fe8c75b2-35ee-4f3c-b62f-8df74dae68aa> (dostęp: 9 XI 2025 r.)
- P. Piesik, *DPS w Ryjewie będzie rozbudowany. Powiat szuka pieniędzy*, Zawsze Pomorze, 19.02.2024, <https://www.zawszepomorze.pl/artukul/12413,dps-w-ryjewie-bedzie-rozbudowany-powiat-szuka-pieniedzy#:~:text=Nowy%20pawilon%20dla%20Domu%20Pomocy%20Spo%C5%82ecznej%20%22S%C5%82oneczne%20Wzg%C3%B3rze%22,gotowa.%20Obecnie%20trwaj%C4%85%20starania%20o%20pozyskanie%20dofinansowania%20budowy> (dostęp: 9 XI 2025 r.).
- <https://www.dpsryjewo.pl/rys-historyczny> (dostęp 7 XI 2025 r.).